

Turbucz Péter

∴ Zempléni Múzeum, Szerencs
∴ turbuczpeter@indamail.hu

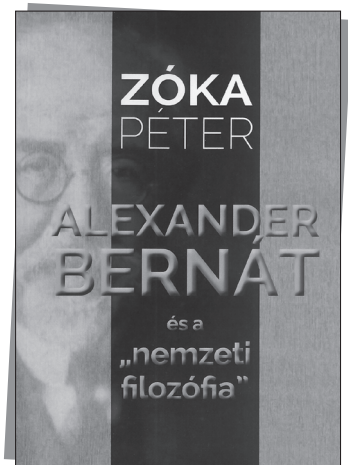
GONDOLATTÖREDÉKEK FEJEZETEK MENTÉN

Zóka Péter: Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”

Fragments of Thought along Chapters

Fragmenti misli uz tok poglavlja

A hazai filozófiatörténeti irodalomban lassan klisészerű az a megállapítás, hogy a „magyar” vagy „magyarországi filozófia” (MESTER 2006: 17–49) történetének kutatása az elmúlt időszakban újult erőre kapott, és már-már felvetődik a kérdés, hogy mégis miben állhat a több esetben túlzottnak és talán provizóriusnak is tekinthető érdeklődés a XIX–XX. század magyar filozófusai, illetőleg munkásságuk iránt? Nem csak tudományos szócséplésként deklarálható e korunk tudósainak rajongása az elmúlt két század hazai bölcselete iránt? Egyáltalán van még kutatnivaló? Mit nem mondtak még el a magyar filozófiáról? – kérdezhetik. Bevallhatjuk, hogy nehéz és sokszor nem minden argumentációt nélkülöző kérdésekről van szó, amelyekre egy recenzió nem adhat válaszokat, hisz nem is ez a föladata. Mindösszesen egy fél mondat erejéig jegyezzük meg, hogy az elmúlt századok magyar filozófusainak művei legtöbb esetben még a szakmabeliek számára is alig ismertek, hiszen a szintetizáló megállapításokhoz szükséges releváns alapokkal – például sem átfogó bibliográfiával, sem újabb szövegkiadásokkal – gyakorlatilag alig rendelkezik a honi filozófiatörténet. Ameddig viszont nincs mi tengelyét képezhetné minden jövőbeli orientációnak, addig igenis szükség van minden mozaikra (vö. DEMETER 2013: 31–34). Fontosnak kell tehát tartani a további kutatásokat, sőt, elsősorban erre lenne a legnagyobb szükség (vö. PLÉH 2013: 45; MESTER 2006: 20), mert folyamatos forrásfeltárás és hatástörténeti revízió nélkül az elért eredményeket is legfőlőbb múltó tüneménynek te-

kinthetjük... E helyütt azonban minden további magyarázkodás elhagyásával érdemesebb az új és előremutató eredményekre tekinteni, melyek alapjaiban rengethetik meg a biztos talajon tudott kártyavárat. A hazai filozófiatörténet kutatásának egyik ilyen, nemrég megjelent eredménye a pécsi főlevéltáros Zóka Péternek Alexander Bernátról írt munkája (ZÓKA 2015). A mű tulajdonképp a 2014-ben megvédett doktori értekezésének némiképp bővített-átgondolt változata.

Zóka Péter neve nem csenghet ismeretlenül az Alexander Bernát életével és írásaival foglalkozók előtt, hiszen a filozófus gondolkozásáról készült tanulmányaival (ZÓKA 2011; ZÓKA 2012; ZÓKA 2014) már eddig is nagy elismerést szerzett szakmai körökben. Most megjelent tanulmánykötetében pedig nem kevesebbet ígér olvasóinak, mint egy új Alexander Bernát-kép. Legfőbb célja, hogy a nagy filozófus végleg az őt megillető méltó helyre kerüljön a magyar filozófiai panteonban, ám aki az elmúlt száz esztendőben szokásos népszerűsítő Alexander-kötetre számít, az rossz helyen keresgél, mert a munka kritikai jellege a biztosíték arra nézve, hogy az abban foglalt gondolatok új lendületet adnak majd talán nemcsak az alexanderi, hanem a magyar filozófia még alaposabb átnézéséhez.

A kötet teljes igényű bemutatására e recenzió nem vállalkozik. Több szempontból előnyösebbnek tűnt inkább élni a mű szerkezete biztosította lehetőséggel és a nagyobb témakörök megnevezését követően néhány kiragadott fejezet-résznek a szorosabban Alexander Bernátra vonatkozó passzusainak vázlatos áttekintésére és azok esetleges kritikájára, illetve kiegészítésére szorítkozni, amelyeket a könyv erősségének vagy esetleges gyengeségének gondoltunk, mintsem egy pár soros betekintést adni az egyes fejezetekbe. Szerencsére a tanulmányok látszólag laza kapcsolata is lehetővé teszi a talán kissé rendhagyó vállalkozást.

Részben folytatva kutatási szakterületét, *Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”* című tanulmánykötetében Zóka a modern nacionalizmuselméletek rövid bemutatása (I. fejezet), Percz László *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”* (PERECZ 2008) című munkájának kritikai áttekintése (II. fejezet), nemzet, állam, nyelv és filozófia kapcsolatának újkori német és francia filozófiatörténeti vázlata (III. fejezet) és a „nemzeti filozófia eszméjé”-nek föltárása a magyar bölcsélet történetében ismertetése után (IV. fejezet) jut el szorosabb tárgyához. Robert Zimmermannról szól a következő fejezet. Életének, munkásságának és az ifjú Alexander Bernátra való hatásának leírását követően, egyszerre megérkezünk könyvének esszenciájához, az alexanderi filozófia vizsgálatához. Mint az előszóban írja, távolabbról „tematikailag mintegy tölcészerűen szűkítve” (i. m. 6) a kutatási horizontot, lépésről lépésre közelít a múlt századelő egyik legjelentősebb intézményteremtőjéhez és kultúraalapítójához (LACZKÓ 2004: 112; KISS 2012: 163; BRETTER 2004: 286). A

VI. fejezet már Alexandernek *A nemzeti szellem a filozófiában* című 1893-as akadémiai székfoglaló beszédének a központi részeinek a „nemzeti szellem” és „néplélek” fogalompár elemzését hozza (ALEXANDER 1893a). Zóka művének utolsó előtti nagyobb tematikumát az úgynevezett Alexander–Böhm-vita – mint a szerző állítja – az eddigénél adekvátabb bemutatása képezi. A kötet utolsó, VIII. fejezetében Somos Róbert *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* (SOMOS 2004) című könyvének kritikai recenziójával a politikum szerepét kívánja elhelyezni Alexander Bernát életművében. A kötet vezérfonalát tehát a „nacionalizmus”, a „nemzeti filozófia” és a „politikum” fogalmainak filozófiatörténeti vizsgálata képezi.

Művében Zóka Péter – szabadon idézve őt – elsősorban nem „primer forrásfeltárássra” törekedett, hanem könyvének célját az ismert Alexander-szövegek és a korábbi szakmunkák revideálásának és szintézisének tekinti (i. m. 6), amely ebben a formában igen merész, mindenesetre érthető döntés volt részéről; de erről majd később...

A kötet második fejezetében Alexander Bernát és Böhm Károly életútjának összehasonlításakor olvasható magyar azonosság-, illetve identitástudat kapcsán (i. m. 38–40; 102) fontos megjegyezni, hogy amikor Zóka nyomtatékosítja, hogy a két filozófus nem tudatosan tett szert magyar nemzeti azonosságtudatra, miként azt az általa bírált Percz László állítja, hanem úgymond az „anyatejjel szívták magukba” a magyar identitástudatot (vö. KISS 2006: 128–130), akkor messzemenőig egyet kell értenünk véleményével, hiszen Alexander egész életében magyar-zsidó identitástudattal élt, mely a Monarchia miliójében nem zárta ki egymás meglétét (KISS 2006: 129). Bár teljesen sohasem akart asszimilálódni¹, ezt az életműben több elszórt szöveghely is bizonyítja (ALEXANDER 1917; ALEXANDER 1919), de kora ifjúságától nyomon követhető nemzeti és kulturális törekvése az integrációra végigkíséri egész életét és gondolkozását. Lényeges továbbá, hogy az említett magyar-zsidó önazonosság-tudatban föltűnő módon a zsidó elem valahol mindig a háttérben marad – annak ellenére, hogy kortársaival összemérve is elmondható róla, hogy a hazai zsidóságért minden tekintetben igen sokat tett – látszólag privát vallási kérdésként kezelve azt olyannyira, hogy publicisztikájában szinte konzekvensen tartózkodik a kérdés említésétől, sőt a származása miatt őt ért sajtótámadásokra egyetlen alkalommal sem reagált, pedig arra ok és alkalom is kínálkozott több ízben. Így amikor a *Magyar Kultúrában* r. álnév alatt valaki egyetemi dékáni kinevezéséről írt otrombaságokat (R. 1915: 72–74) vagy két évvel később, amikor Dunay László *A zsidó lélek* című tanulmányában az ő személyének megnevezésével is támadta a zsidóságot (DUNAY 1917: 972–

¹ Bizonyítja ezt, hogy nem volt hajlandó kikeresztelkedni egész életében, ami pedig komoly előrelépést jelenthetett volna karrierjében.

975).² A tárgyterületet egy pillanatra beszűkítve, az első világháború folyamatos centenáriuma kapcsán a föntiekhez hozzáfűzhető, hogy Alexandernek a Nagy Háború idején keletkezett meghatározó számú írásában az eddigi ismeretek szerint egyetlen szöveghely sem található, ahol a zsidóság mint etnikum valamilyen formában említésre kerülne.³ Visszakanyarodva, életében arra is alig-alig találni utalást, hogy vallását gyakorolta volna, miközben ismeretes, hogy 1892 januárjában belépett „A zsidó vallás egyenjogosítása” bizottságába (BUDAPESTI HIRLAP 1892/8. jan. 8. 5), valamint 1910 novemberében a részben újjáalakuló pesti izraelita hitközség képviselő-testületének tagja lett (BUDAPESTI HIRLAP 1910/283. nov. 29. 10–11).

Az identitás azonban nehezen gondolható el valamilyen eszmény, eszménykép nélkül. Ehhez kapcsolódva érkezünk el további, egyik örök kérdéséhez az Alexander-kutatásnak, hogy ki(ke)t is tartott maga számára decizív politikai példaképnek? Lényegében az adott felelettől (is) függ a filozófus – jobb kifejezés híján – szellemi és politikai elhelyezése a magyar XIX–XX. században. Zóka Péter elsősorban Katus László kutatásaira építve (KATUS 2009) a politikai asszimiláció fogalmának (i. m. 39–40) markáns megvilágításakor érinti először a kérdést. Pályája során Alexander több politikusról írt, de jelentős személyiségeknek a Zóka által lejjebb kiválóan vázolt Eötvös József mellett (i. m. 96) mindenképp említeni kell Deák Ferencet (SZEMERE 1941: 418) – kinek beszédeit is szerkesztette és politikai nemzetfogalmával is többé-kevésbé azonosult –, Széchenyi Istvánt (SZEMERE 1941: 418) és legalább még Andrássy Gyulát (ALEXANDER 1893b). A témán belül külön kuriózum lehetne, de ez idáig kutatásra sajnálatos módon nem méltatott mellékszál a filozófus nézetei a magyar királyi párról, Ferenc Józsefőről és Erzsébet királynéről, akiket tudvalevőleg igen nagyra becsült⁴, ámbár tisztelete irányukban mindig mérsékelt, kimért és higgadt hangnemű maradt – még a háborús években is – ellentétben olyan kortársaival, mint Beöthy Zsolt (BEÖTHY 1917).

Zóka kötetét tovább olvasva a következő rész, ami gondolkodóba ejtheti olvasóját, ahol Percz László művére mutatva a magyar filozófiatörténet több úgynevezett „kliséjét” nevezi meg (i. m. 40). A bölcselőről szintén léteztek és léteznek elhamarkodott kijelentések, melyek a téma hatástörténetébe épültek. Természetesen önmagában ez még nem lenne probléma, azonban begyökere-

² A példák közt lehetne még említeni Mócsy Antalnak 1898-ban a Katolikus Körök és Egyesületek Országos Kongresszusán elmondott beszédét, ahol – Kármán Mór és Ballagi Aladár mellett – Alexander Bernátot a katolicizmus ellenségének nevezte, vagy azokat az életlen magyarizációkat, melyek rendes egyetemi tanári kinevezése körül bonyolódtak például 1900. február elején.

³ A *Huszadik Században*, 1917-ben megjelent írása még a háború előttről, 1911-ből való.

⁴ Egyebek között nem ismert tény, hogy Alexander Bernátnak műkritikusként és újságíróként kulcsfontosságú szerep jutott Erzsébet királyné szobrának létrejöttében és annak elhelyezésében.

dettségüket követően a kritikainak szánt kijelentések és betoldások nem mozdítják előre a további interpretációkat és a kutatómunkát, épp ellenkezőleg, lassan az egész életművet szétforgácsolják⁵, majd egészében marginalizálják. A szerző határozottan, mindamellet a legnagyobb körültekintéssel ezek felszámolására tör, és Alexander Bernát mellett Bibó István esetében is kifejti a gyökeret eresztett „klisék” tarthatatlan voltát, hangsúlyozva: a magyar filozófiai hagyomány annak ellenére, hogy nagy rendszeralkotókkal nem büszkélkedhet (JOÓ 1940: 5), nem egy folyamatos kudarc, ahogy arról sokan vélekednek, hanem jellegét tekintve diszkontinuus (i. m. 41–42). Osztozva e véleményen, Alexander műveinek vonatkozásában hozzáfűzhető, hogy nemcsak egy-két, hanem minden klisével le kell(ene) számolni, legalábbis addig, amíg hozzávetőlegesen nem áll rendelkezésre egy átfogó bibliográfia.⁶ Az említett fejezetben nem fordul elő, ám minden valószínűség szerint, amikor a kritikai sallangok felszámolását indítványozza, Zóka az önérték fogalmának jelentőségét kívánja iniciálni Alexander műveinek vonatkozásában, azonban a választott út a saját maga által kitaposott ösvény zsákutcájához is vezethet. Ugyanis hiába kerülnek felülvizsgálatra az olyan korábbi „klisészerű” megjegyzések, mint a „nem kiemelkedően eredeti és nem különösebben mély filozófus” (PERECZ 2002: 1246), hogyha csak a meglévő és viszonylag könnyen hozzáférhető – mára többé-kevésbé kanonizáltak tekintett – Alexander-írások alapján, mint egyebek mellett a *Tanulmányok I–III.* köteteire (ALEXANDER 1924a; ALEXANDER 1924b; ALEXANDER 1938) teszünk megjegyzéseket. Tulajdonképp ebben az esetben az életmű értelmetlen destrukcióját és végső soron szintén az alexanderi bölcsélet felszámolását folytatjuk. Felteszem, a problémát a szerző is látta, hiszen az életmű bibliográfiai hiányosságaira maga hívta föl a figyelmet (i. m. 39–40), de inkább nem forszírozta az amúgy is kényes kérdést, és a továbbiakban saját kutatásának fontosságát hangsúlyozza. Ez persze teljesen érthető, hiszen hiánypótló munkát végzett, és a további tájékozódásra a mű egésze, valamint az abban hivatkozott forrásszövegek alkalmasak, de a célul tűzött Alexander-művek valódi önértékének felmutatására még nem tekinthetők elegendőnek. Ennek tudatában még fontosabb megjegyezni, hogy olyan filozófiai íróról, aki évente néha több tucat publicisztikával jelentkezett, bármit is állítani úgy, hogy nem áll rendelkezésre vonatkozó forrásszöveg, és nincs forráskritika, egyenesen abszurdum. Ez a veszély viszont Zóka könyvét aligha érinti. Mindenesetre az Alexander-kutatás hiányosságai adottak; deklarálható, hogy nincsenek meghúzva Alexander-korszakok, mintha életében nem lett vol-

⁵ Erre példák a Horthy- és a szocialista rendszerben írott egysíkú Alexander-képek.

⁶ E sorok írója célul tűzte ki egy Alexander-bibliográfia összeállítását. Az elmúlt két év kutatásainak eredménye, hogy több mint 800 (!) Alexander Bernáttól származó cikk és tanulmány regisztrálása történt meg. A teljes életmű jelenlegi feltételezés szerint megközelítőleg 1000–1200 írást és szerkesztést foglalhat magában.

na semmilyen szellemi változás, nincs feldolgozva az ifjúkori és a későkori művek kapcsolata, miként a filozófiai-szépirodalmi-műkritikai-újságírói munkásság egymáshoz való viszonya sem ismert, hiányosak az életrajzi adatok, alig földolgozott a hazai tudományos élettel való kapcsolat és így tovább... Tehát az életmű kapcsán többszörös hatástörténeti törés figyelhető meg – miként azt Zóka is kiemeli saját kutatási témája kapcsán (i. m. 40–41) –, de nem egy originális értelemben vett feledés eredményeképp, hanem jórészt külső okokból adódóan.

Visszatérve a szorosabb recenzió keretei közé, a tanulmánygyűjtemény „német és francia nemzetfogalmakat” tárgyaló részében (VI. fejezet) a szerző nem kevesebbet állít, minthogy Alexander a német nemzetfogalmat preferálta, míg a francia nemzetfogalmat elutasította. Eszerint a filozófus a nemzethez tartozást nem az állam kereteivel azonosította, hanem a közös nyelvet, valamint a közös hagyományokon nyugvó kultúrát tekintette kizárólagos kritériumának (vö. PERECZ 2002: 1243). Föltűnő, hogy az egyébként adekvát megállapítás nem utal egyetlen forrásszövegre sem, pedig az életmű több pontján visszaköszön e gondolat (ALEXANDER 1898; ALEXANDER 1916). A fejezet folytatásában *A nemzeti szellem a filozófiában* című alexanderi székfoglaló beszéd elemzésébe kezd (i. m. 92). Miután áttekinti a „nemzeti szellem” és „néplélek” közt fennálló korrelációkat, miközben Haupta, Lazarusra, Tainre, Zimmermannra, illetve Wundtra mutatva rávilágít a két fogalom eredetére a filozófus gondolkozásában, mind ez idáig egyedülálló érveket sorakoztatva föl kitér a közöttük húzódó különbségek tárgyalására is (i. m. 94–95). Dolgozatának tárgyalt részében meggyőző erővel mutatja ki néplélek és nemzeti szellem legfontosabb tulajdonságait. Állítása szerint a néplélek olyan „maradandó szellemi viszonyok foglalatja, amelyek több ezer év alatt váltak egy közösségre jellemzővé, lakóhelyük éghajlata, talajviszonyai, egyszóval természeti környezetük, eredendően jellemző foglalkozásaik következtében. [...] A néplélek tehát antropológiai egységbe kapcsolja egy nemzet társadalmának szakadozott szövetét” (i. m. 95). Ezzel szemben a nemzeti szellem nem antropológiai, inkább kultúrtörténeti egység. Folyton változó, a néplélek helyzetétől függő történeti produktum, ami a nemzet nagyjaiban (például Brunóban, Hume-ban, Descartes-ban, Kantban vagy magyar vonatkozásban Madáchban) inkarnálódik leghatározottabban, elentétben a néplélekkel, melynek jellege a társadalom alsóbb rétegeiben tapasztalható leginkább. A dolgozat további része a székfoglaló ismertető magyarázásával folytatódik és zárul.

Az Alexander-kutatás egyik legérdekesebb, de pontos bibliográfiai adatok hiányában legtöbb ellentmondással és buktatóval járó pontja a filozófus politikumhoz való viszonyának föltárása. Alexander Bernát írói működéséről bár alapvetően egy apolitikus, minden pártpolitizálástól való mentesség mondható el (SOMOS 2004: 75), viszont ez nem jelenti azt, hogy a politikum elvi,

a kor szokása szerint fölfogott eszméje érintőlegesen, egy-egy gondolat vagy bekezdés erejéig ne jelenne meg az életműben, így elsősorban hírlapcikkeiben. Példának okáért az oktatás és kultúrpolitika összefüggésében nyomokban, egy-egy utalás erejéig az *Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönyében*, majd jóval közvetlenebb-nyíltabb formában előbb a *Budapesti Hírlapban*⁷, a *Budapesti Szemlében*, a *Magyar Figyelőben*, a *Pester Lloydban*, illetve később az *Újság* hasábjain.⁸ A kérdés tárgyalását Zóka extrapolációja az utolsó fejezetben veti föl *A politikai rajz* (ALEXANDER 1924b: 304–309) és az *Eötvös József gondolatai* (ALEXANDER 1938: 198–211) című írások elemzésével, amelyek a *Tanulmányok* köteteibe is beválogatásra kerültek, illetőleg Somos fönt idézett művére reflektálva. A fejezet első részében e két tanulmány tartami részletezésével mutatja ki, hogy Alexander Bernát gondolkozásában nemcsak megjelenik a politikum fogalma, hanem igen markáns politikai és nemzetkarakterológiai tárgyú utalásai kifejlett világnézetre utalnak (vö. SOMOS 2004: 79), melynek centrumát az 1840-es évek eszményiesített belpolitikai gyakorlata képezte. Továbbá e fejezetrészben (i. m. 117–122) bizonyítja azt is, hogy a bölcsező számára nemcsak a kultúrpolitikus volt az egyetlen számba vehető politikustípus (vö. SOMOS 2004: 80), ámbár tény, hogy az egyik legfontosabb politikai példaképe épp báró Eötvös József kultuszminiszter volt. Rajta kívül az életműben több példaértékűnek beállított magyar (Tisza, Apponyi) és külföldi politikus (Jaurés, Jagow) alakja lép elének egy-egy utalásban, ám mint Zóka is hangsúlyozza, igazi portrérajz csak Eötvösről készült (i. m. 118–119), míg a többi politikusról – köztük Klebelsberg Kunóról – az eddigi kutatások eredménye szerint legfőljebb recenzió.

A 122–123. oldalakon, a fejezetet záró konklúzió dolgozatának egyetlen olyan része, amelyhez szükséges némi korrekciót fűzni. A szerzőnek abban igaza van, hogy Alexander komoly szimpátiával viseltetett a reformküzdelmek és az 1848/49-es események iránt, amit a „nemzeti létért folytatott küzdelemnek” tekintett, és nemzetkarakterológiájában is több alkalommal hivatkozik a magyarság szabadságszerzetetére (ALEXANDER 1914: 2; ALEXANDER 1915: 19). Miként ott is majdnem teljes az egyetértés, amikor nyomatékosítja: a bölcsező írásaiban nincs jele annak, hogy „híve lenne a [magyar – kiegészítés tőlem T. P.] forradalmi eseményeknek” – ellentétben az 1789-es francia forradalommal, aminek szociális és oktatáspolitikai vívmányait mindig akceptálta (ALEXANDER 1914/2014: 6–12; TURBUCZ 2014: 458–464). Inkább lehet

⁷ A *Budapesti Hírlapban* elsősorban a háború idején keletkezett írásokra jellemző a politikum tematikájának ugrásszerű növekedése. Ebben az időszakban Alexander publicisztikájában nemcsak érintőlegesen, hanem konkrét bel- és külpolitikai utalások formájában is előtérbe kerül a politika, amikor többek között Tisza, Andrassy vagy Apponyi működéséről értekezik.

⁸ Az eddigi, korántsem befejezett kutatások a *Reform*, a *Szabadság*, a *Vasárnapi Újság*, továbbá a *Neue Pester Zeitung* hasábjain még nem találtak írást a politikum tematikájában.

ez esetben ok-okozati összefüggésről, mérsékelt elfogadásról, illetőleg mint az 1896-ban publikált *Március 15.* című írás (ALEXANDER 1896) mutatja, a nemzeti emlékezetnek a nemzeti hagyományba történő elhelyezési szándékáról-integrációjáról beszélni...⁹ Zóka a folytatásban Gángó Gábor Leibniz-recepciójának egy mondatára (GÁNGÓ 2011) hivatkozva (i. m. 123) úgy gondolja, hogy a forradalmi események támogatásának elutasítása alól kivételt képez az első világháború kitörését követő időszak. Megítélésem szerint ez az állítás megtétele módját tekintve inadekvát, viszont, ha már hivatkozásra került, érdemes kitérni rá pár mondatban. A leírtakkal kapcsolatban az elsődleges probléma ott kezdődik, hogy forradalmi eseményként tekinthető a Nagy Háború korai időszaka, avagy egészében nővumként vehető – miként azt Alexander Bernát is vélte. Kétségtelen, miként azt Gángó, Somos és Zóka is megjegyzi, hogy a filozófus az első világháború kitörését követő hónapokban osztozott az euforikus hangulatban a hazai filozófustársadalommal.¹⁰ Viszont ezt paralel eseményként interpretálni a korábbi évtizedek esetlegesen évszázadok forradalmi történéseivel, megítélésem szerint egyfelől kétséges eredményekre vezet, másfelől ezzel a rövid utalással nem jutunk közelebb a választott tárgyterület adatolásához vagy leírásához, mert abban sem a reformkori, sem az 1848/49-es eseményekre nem történik hivatkozás. Azzal pedig, hogy a téma tágabb kutatási, egyidejűleg tárgyalási horizontjából is kizárja az úgynevezett háborús írásokat, Zóka látszólag nem megoldani, hanem épp ellenkezőleg, eliminálni akarja a politikum szerepét Alexander Bernát gondolkozásából. De rögtön védelmére kelve, az kétségtelen, hogy létezik eme írásoknak¹¹ egy propagandisztikus olvasata – bár több esetben ezzel a tétellel is lehetne vitatkozni¹² –, mégis a szerző

⁹ Annak ellenére, hogy ismert olyan eset, amikor – a *Budapesti Hírlap* belső munkatársaival egyetemben – Kossuth Lajos készülő szobrának támogatására 5 koronát adakozott, expliciten nem állítható Kossuth-követőnek.

¹⁰ Idevágó érdekességként megjegyzendő, hogy a háború teoretikus kérdése legtöbb kortársával ellentétben Alexander Bernát esetében már évekkel, talán évtizedekkel (!) korábban reflexió tárgyát képező esemény. Ennek bizonyítása egy későbbi tanulmány feladata lesz.

¹¹ Részletekbe menően e helyütt sajnos nincs lehetőség a kérdés tárgyalására, így csak annyit jegyeznenk meg, hogy a „nagy időkből” hírlapokban, illetve folyóiratokban és albumokban nem kevesebb mint 120 db háborús tárgyú írás lelhető föl, ami az életmű főntebb becsült számához viszonyítva is igen tekintélyes mennyiség.

¹² Az alexanderi életmű első világháborús részeinek kutatása a magyar filozófiatörténet-írásban alig tíz éve öltött értékelhető formát, ám ez alatt az idő alatt is mindössze 1-1 beszéd és cikk került kiemelésre, és nem az életmű teljes vonatkozó időszaka. Ez a tény már önmagában alapjaiban kérdésessé teszi azt is, hogy mely írásokat-beszédeket lehet propagandaműveknek tekinteni. A kutatás ebben az esetben (is) egy avított véleménnyel, egy vélhetően még Gábor Évától származó klisével áll szemben, amely az indokolatlan racionalizálás vagy a kor szabta politikai elvárásoknak megfelelni kívánva hajlandó volt majd’ minden ebben időszakban keletkezett munkát propagandának és/vagy gyenge minőségű írásnak tekinteni.

véleményével szembenemve úgy gondolom, több vonatkozásban is segíthetik a tárgyterület alaposabb megértését, többek között analógiáikkal és eddig ismeretlen adatokkal. A fõnt említett szerzõk állásfoglalásában az szintén nem tagadható, hogy ezekben az írásokban és beszédekben a nemzetkarakterológiai motívumok egyrészt valóban kidomborodnak és elõtérbe kerülnek, ami jog-alapot adhat a tartózkodásra, de fontos megjegyezni, hogy néhány alkalom szülte markáns kivételtõl eltekintve, semmi ’újat’ nem tartalmaznak, amit ne vallott volna már a háború elõtt is a filozófus. Szorosabb látókörunkben pedig elmondható, hogy az eddigi kutatások szerint a reformkor egyáltalán nem, míg az 1848-as események csak érintõlegesen fordulnak elõ az elsõ világháború idején keletkezett írásokban (ALEXANDER 1914). Látszólag Zóka összemossa a két történelmi eseményt a filozófus gondolkozásában, mintha õ valaha is koherensnek tartotta volna azokat, ennek ellenére mégis javára írandó, hogy a korban Alexander Bernát barátai közül mások mellett Lenhossék Mihály valóban flagráns párhuzamot vont a két eseménysor között (LENHOSSÉK 1915). Tehát nem lehet szigorúan tévedésnek venni az utalást, hiszen a kérdés megszire, túl messzire vezetett volna a kutatás fõirányához képest, és nem biztos, hogy az eredetileg kitûzött célokat szolgálta volna. Zóka vélhetõen csak húzott egy határvonalat az „eddig és ne tovább” elve szerint, és a céljait szorosabban nem szolgáló részek elemzésétõl eltekintett. Arról pedig, hogy Alexander miért nem vont markáns párhuzamot a két esemény között, egyszerű a válasz. Ha következetesen vallja, hogy mindkét háború a nemzeti létért folyt, akkor tulajdonképp saját maga dualizmuspárti elképzeléseivel került volna szembe, illetve magas társadalmi pozíciójából adódóan olyan magyarzokodásokba kellett volna bocsátkoznia, amit kényelmesebbnek látott elkerülni.

Összefoglalva az eddigieket kijelenthetõ, hogy Zóka Péter hatalmas gondolati utat járt be az alexanderi filozófia részeinek feltérképezése érdekében, és ha esetenként úgy is tûnik, mintha saját elvi koncepcióira keresne igazolást és adatokat az életmûben, azzal valójában a filozófus írásainak komplexitására és azok önértékének felmutatására törekedett egy választott életszakaszt vizsgálva. Mert a kérdés tulajdonképp az, meg lehet-e releváns módon szólaltatni, és a mai filozófiai diskurzusok számára is komoly vitapartnerre tudjuk-e még tenni Alexander Bernát gondolkozását. Zóka mindvégig erre törekedett, véleményem szerint igen sikeresen...

IRODALOM

- ALEXANDER Bernát 1893a. *Nemzeti szellem a philosophiában*. Budapest
 ALEXANDER Bernát 1893b. Andrassy Gyula beszédei = *Budapesti Hirlap* 324. 1–3.
 ALEXANDER Bernát 1896. Március 15. = *Új Idõk* 12. 271–272.
 ALEXANDER Bernát 1898. Sovinizmus = *Budapesti Hirlap* 13. 1–2.

- ALEXANDER Bernát 1914. Erkölcsei földrengés = *Budapesti Hirlap* 153. 2–3.
- ALEXANDER Bernát 1914/2014. A háború, mint nemzetnevelő = Turbucz Péter (szerk.): *Alexander Bernát: A háború után*. Máriabesnyő, 5–15.
- ALEXANDER Bernát 1915. Magyar filozófia = *Athenaeum* 1. 1–21.
- ALEXANDER Bernát 1916. Nacionalizmus = *Budapesti Hirlap* 308. 3–4.
- ALEXANDER Bernát 1917. A zsidókérdés Magyarországon = sz. n.: *A zsidókérdés Magyarországon*. A Huszadik Század körkérdése. Budapest, 35–41.
- ALEXANDER Bernát 1919. Bánóczi József = Alexander Bernát (szerk.): *Emlékkönyv Bánóczi Józsefnek születése hetvenedik évfordulójára*. 1919. július 4. Budapest, 1–38.
- ALEXANDER Bernát 1924a. *Tanulmányok – Filozófia*. Budapest
- ALEXANDER Bernát 1924b. *Tanulmányok – Művészet*. Budapest
- ALEXANDER Bernát 1938. *Tanulmányok – Nagy emberek*. Budapest
- BŐÖTHY Zsolt 1917. *Ferencz József királyunk és Erzsébet királyné emlékezete*. Budapest
- BRETTNER Zoltán 2004. Századvég vagy századelő? = Mester Béla–Percz László (szerk.): *Recepció és kreativitás: Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Budapest, 280–292.
- BUDAPESTI HIRLAP 12. évfolyam, 1892/8. január, 8. lapszám
- BUDAPESTI HIRLAP 30. évfolyam, 1910/283. november, 29. lapszám
- DEMETER Tamás 2013. Hogyan lehet és hogyan érdemes magyar filozófiatörténetet írni? = *Szépirodalmi Figyelő* 3. 29–34.
- DUNAY László 1917. A zsidó lélek = *Magyar Kultúra* 22. 972–975.
- GÁNGÓ Gábor 2011. A német birodalmi gondolatól a magyar nemzetkarakterológiáig, Leibniz-recepció Alexander Bernát, Pauler Ákos és Prohászka Lajos műveiben = *Magyar Filozófia Szemle* 2. 122–137.
- JOÓ Tibor összeáll. 1940. *Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban*. Budapest
- KATUS László 2009. *A modern Magyarország születése*. Magyarország története 1711–1914. Pécs
- KISS Endre 2006. *A labirintusi fonál és a szorgalom dühe*. Miskolc
- KISS Endre 2012. A magyar modernizáció és a diszciplínává váló filozófia. Alexander Bernát filozófiájáról = Egyed Péter (szerk.): *Felvilágosodás. Magyar századforduló*. A VII. Hungarológiai Kongresszus előadásai. Kolozsvár, 163–181.
- LACZKÓ Sándor 2004. A magyar filozófiai műnyelv kialakulása Apáczaitól a 19–20. század fordulójáig = Mester Béla–Percz László (szerk.): *Recepció és kreativitás: Közelítések a magyar filozófia történetéhez*. Budapest, 75–121.
- LENHOSSÉK Mihály 1915. *A háború és az egyetem*. Budapest
- MESTER Béla 2006. *Magyar philosophia a szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár/Szeged
- PERECZ László 2002. Változatok a magyar filozófiára. A nemzeti filozófia toposza a magyar filozófiatörténetben = *Magyar Tudomány* 9. 1242–1251.
- PERECZ László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest
- PLÉH Csaba 2013. Egy pszichológus szerint így írjunk magyar filozófiatörténetet = *Szépirodalmi Figyelő* 3. 45–47.
- R. 1915. A zsidó dékán = *Magyar Kultúra* 13–14. 72–74.
- SOMOS Róbert 2004. *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest

SZEMERE Samu 1941. *Tanulmányok*. Budapest

TURBUCZ Péter 2014. A háború nemzetnevelő szerepe Alexander Bernát első hadi beszédében = *Magyar Hírlap* 4. 452–470.

ZÓKA Péter 2011. Egy új társadalom- és kultúraelmélet körvonalai Alexander Bernát történetfilozófiájában = *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle* 1. 191–198.

ZÓKA Péter 2012. Nationalism and „Hungarian National Philosophy” in the work of Bernát Alexander = Szamonek Vera (szerk.): *X. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia előadásai*. Pécs, 413–421.

ZÓKA Péter 2014. A francia állambölcelet hatásainak megnyilvánulásai Alexander Bernát történetfilozófiájában = *Létünk* 2. 119–130.

ZÓKA Péter 2015. *Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia”*. Pécs